

זמן תפילת ערבית וקידוש בליל שבועות

חידושו של ר"י פולק: קידוש בצאת הכוכבים

בכל תפוצות האשכנזים באירופה נהגו קהילות ישראל מימות הראשונים ולמעלה בקודש **להקדים ערבית** בימי חול וכל שכן בשבתות וימים טובים ולהתפלל וכן לקדש על הכוס מבעוד יום.¹

לגבי ליל שבועות פשט בתקופה מאוחרת יחסית הנוהג לאחר את כניסת היום, אם בעשיית הקידוש או אף בתפילת ערבית. המנהג לאחר ערבית וקידוש בליל שבועות לא היה קיים בימות רבותינו הראשונים.

חידוש זה הופיע לראשונה בבית מדרשו של חכמי פולין בתקופת האחרונים. תחילה הנהיגו להמתין בעשיית קידוש בליל ראשון של שבועות עד לצאת הכוכבים. רבי בנימין סלניק בעל 'משאת בנימין' (ש"ף) מצא זאת בתורתו של רבי שלמה ר' ליביש'ס מלובלין, הוא רבי שלמה ב"ר יהודה בעל 'שמות גיטין' המכונה מהר"ש לובלין או מהרש"ל השני (-שנ"א): "מצאתי כתוב בשם מורי מהר"ש, בליל א' של חג השבועות ממתנינים **לקדש** עד הלילה ממש, שאם יקדש קודם הלילה, יחסר מעט מיום מ"ט לספירה, ונאמר:² 'שבע שבתות תהיינה'."³ על צד האמת לא מהר"ש חידש זאת אלא רבי יעקב פולק (ר"ל-ש"א), ועל כך מוסר ביתר פירוט רבי ישעיה הורוויץ בעל השל"ה (ש"ך-ש"ץ):

קבלתי ממורי הגאון מהר"ש ז"ל מלובלין, שקיבל איש מפי איש מפי הגאון רבינו יעקב פולק ז"ל, שלא לעשות קידוש ולאכול בליל ראשון של חג שבועות עד צאת הכוכבים. והטעם מפני שבספירה כתיב: "שבע שבתות **תמימות** תהיינה", ואם כן כשמקדש בעוד יום מחסר אותו המקצת ממ"ט ימי הספירה, שהרי חג שבועות הוא לאחר הספירה, וכשיש ספירה אינו שבועות, **וכשמקדש אם כן מקבל על עצמו החג ומחסר אותו המקצת מימי הספירה**, ונמצא שאינן תמימות.

¹ עיי' ברכות ב ע"א ובראשונים שם; תוס' ברכות כו ע"ב ד"ה יעקב תיקן; רמב"ם הל' שבת פכ"ט הי"א; טור או"ח סי' רל"ה; שו"ע סי' רל"ג סעיף א'; סי' רס"ז סעיף ב'. ואכמ"ל, ועוד חזון למועד בעזה"ת.

² ויקרא כג, טז.

³ משאת בנימין, סוף הספר, הגהות או"ח, סי' ד'.

ואל תשיבני ממה שמתפללין אז התפלה מבעוד יום, דזה אינו כלום, דהא ר' אושעיא צלי **של מוצאי שבת בשבת**, כדאיתא בברכות,⁴ אף על גב דעדיין ממש שבת גמור.

ואל תקשה מקידוש הש"ץ בבית הכנסת, דזה אינו אלא בשביל אורחים ולא מחזי כלום כמחסר משבע התמימות. מה שאין כן אלו כל יחיד מקדש לעצמו. גם מצינו בהדלקת נרות חנוכה קצת דומה לזה, שהש"ץ מדליקן בבית הכנסת בעוד היום והקהל מחוייבין להמתין מלהדליקם בבית עד שיגיע זמן ההדלקה.⁵

השל"ה שמע את החידוש ההלכתי מפי מורו רבי שלמה ר' לייבשיס מלובלין,⁶ שקיבלו "איש מפי איש" מפי רבי יעקב פולק. יצויין שגם לפי שיטתם, **אין צורך לעכב את תפילת ערבית וקידוש בבית הכנסת עד הלילה**, ודי שעושים היכר לאיחור כניסת שבועות בכך שהקידוש בבית נעשה עם רדת הלילה.⁷

המשך המנהג הישן לקדש מבעוד יום

חידושו של רבי יעקב פולק, ראש וראשון לחכמי פולין, לא נפוץ בימיו ולא בימי תלמידיו. גדולי הפוסקים שהיו אחריו בפולין, כרבי משה איסרליש הרמ"א (ר"ף-של"ב) ורבי מרדכי יפה בעל ה'לבושי' (ר"ף-שע"ב), כלל לא הזכירו בחיבוריהם מנהג או דעה להמתין עד הלילה לעשיית קידוש בליל שבועות.

⁴ ברכות כז ע"ב.

⁵ עמק ברכה, ליקוטים, חג שבועות, ירושלים תשל"ז, עמ' רסד; של"ה, ריש מסכת שבועות; סידור 'שער השמים', דיני חג השבועות, ווארשא תרמ"ב, עמ' 476.

⁶ לראשונה נכתבה השמועה מפי רבי יעקב פולק בליקוטים שבסוף ספר 'עמק ברכה' שחיבר רבי אברהם הלוי הורוויץ, אבי השל"ה. מכאן יש טעו לחשוב שבעל השמועה הוא רבי אברהם. עי' שו"ת יחוה דעת, ח"ו, סי' ל'. אך אין זה נכון, כי ליקוטים אלה נכתבו בידי הבן רבי ישעיה בעל השל"ה, כפי שבעצמו ציין בראש הליקוטים הללו (שם, עמ' רט): "אמר ישעיה בן לא"א מהר"ר אברהם י"ץ סג"ל, אין זה שכחה אלא לקט, אלקטה נא באמרי"ם אחר הקוצרי"ם שקצרנו קצת איזה דברים השייכים לימים טובים מהמחודשים אשר לא עלה זכרם בספרי הראשונים והאחרונים, ואני אזכרם כאן אחת לאחת, ויהיו נקראים: ליקוטי עמק ברכה".

⁷ השל"ה כתב במפורש "שמתפללין אז התפלה מבעוד יום", ואילו ב'משאת בנימין' שלפנינו, אין כל התייחסות לעניין ערבית. אמנם בספר נחלת שבעה, סי' מ"ה סעיף מ"ט, הובאו דברי מהר"ש מלובלין מצוטטים מתוך 'משאת בנימין', יחד עם תוספת דברים של ר"ב סלניק: "מכל מקום נראה לי שאין צריך להמתין רק עם הקידוש, ולא עם תפילת ערבית. והטעם **דאין צריך להמתין בתפילת ערבית**, כדי להוסיף מחול על הקודש". אף מהרש"ם מברעזאן, דעת תורה, או"ח, סי' תצ"ד סעיף א', ציין שה'משאת בנימין' כתב "דדוקא בקידוש ממתינים, מה שאין כן בתפילה, דהא צריך להוסיף מחול על הקודש".

את הפירסום הגדול לחומרא זו עשה השל"ה, כעבור מאה שנים, בחיבורו 'שני לוחות הברית', ואף בדורו נחשב הדבר לחידוש גדול. חבר בית דינו של השל"ה בפראנקפורט דמיין, רבי יוסף יוזפא האן נויירלינגן בעל 'יוסף אומץ' (ש"ל-שצ"ז), העיד כי "באמת לא ראיתי רבנן קשישי בעלי מעשה אשר בארצנו ארץ אשכנז דעבדי הכי".⁸ לדבריו חומרא זו פוגעת בלימוד הנהוג בלילה קדוש זה, כי האיחור בכניסת החג נוטל מזמנם של "אותם המדקדקים העומדים בבית ה' בלילות שעומדים כל הלילה של חג השבועות על עמדם, ללמוד במשך כל הלילה".⁹ והמלאכה מרובה לפניהם והלילה קצר עד מאד בעת ההיא".¹⁰

בדומה לו מסר רבי יוזפא שמש בעל ספר 'מנהגים דק"ק וורמיישא' (שס"ד-תל"ח) על בני מקומו שהם "אוכלין תכף בבואו מבית הכנסת, ואין ממתניין עד הלילה".¹¹ שני דורות אחריו כתב גם בן עירו רבי סיני לואנץ (-תק"ד) כי בוורמיישא "ליל ראשון של שבועות אין משלימין",¹² כלומר שעושים קידוש מבעוד יום.¹³ הם לא נימקו את הסיבה שלא נהגו בחומרא הזו, אך כפי הנראה לא קיבלו מפני שאינה נזכרת בגמרא ובפוסקים הראשונים, ואין זה מקובל ללמוד הלכות מן הפוסקים גרידא.

טיעון זה העלה רבי אפרים לניאדו בעל 'דגל מחנה אפרים' (-תק"ן-), בדונו בסוגיא זו: "לא זכרו הגמרא והפוסקים כלום מזה דבליל שבועות לא יקדש עד שתחשך".¹⁴ היעדר הלכה כזו בספרי היסוד של עם ישראל, בלט לעין, ועמדו על כך חכמים שונים בתקופות שונות. רבי אלחנן גומפרץ מהאמבורג (תרי"א-תר"ץ) העיר כי המנהג "לאחר... בליל ראשון של שבועות... הקידוש עד צאת הכוכבים... לא נזכר בש"ס ובראשונים".¹⁵ כן ציין רבי אברהם צבי ברודנא בעל 'ברכת אברהם' (תר"ח-תרצ"ו), כי "לא מצינו לימוד מקרא ד'תמימות' אלא שתהא הספירה בלילה, אבל על זה שיאחרו בחג השבועות להתפלל ולקדש, כדי שיהיה 'תמימות', על זה לא מצינו לימוד".¹⁶

⁸ יוסף אומץ, סי' תת"נ.

⁹ על התפשטות מנהג תיקון ליל שבועות, ראה 'שרשי מנהג אשכנז', כרך שלישי, בני ברק תשס"ב, עמ' 268-364.

¹⁰ יוסף אומץ, סי' תת"נ.

¹¹ מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, ח"א, ירושלים תשמ"ח, סי' ק"ג, עמ' קיא.

¹² מערבות יוצרות וזולתות וסליחות עם הפוסקים ומנהגים דק"ק וורמיישא, פפד"מ תע"ד, דף מד טור ג.

¹³ השה שו"ע או"ח סי' רמ"ט סעיף ד'.

¹⁴ דגל מחנה אפרים, או"ח סי' ג', ד"ה את זה.

¹⁵ שו"ת מלמד להועיל, או"ח, סי' ק"ח.

¹⁶ שו"ת ברכת אברהם, ח"א, סי' ג' (ווילנא תרנ"ט, דף ט ע"א טור א).

מסקנתו ההלכתית של בעל 'דגל מחנה אפרים' היתה, כי "לענין דינא, הדין דין אמת דאין צריך להמתין בקידוש ליל שבועות עד שתחשך, ודלא כהרב 'משאת בנימין' ז"ל".¹⁷

לחיזוק המנהג הישן יצא רבי נתנאל ווייל בעל 'קרבן נתנאל' (תמ"ז-תקע"ט). הוא התבסס על דברי הרא"ש שיש דין מיוחד בליל פסח לאחר את הקידוש מפני שהפסח אינו נאכל אלא בלילה, "אף על גב דבשבתות ובשאר ימים טובים יכול להוסיף מן החול על הקדש ולאכול קודם שתחשך".¹⁸ מכאן, טען ה'קרבן נתנאל', ראה ברורה שמדינא דגמרא מלבד ליל פסח בכל ימים טובים, כולל שבועות, מותר לקדש ולאכול מבעוד יום.¹⁹

האפשר לקיים 'תמימות' בתחילת הספירה?

מצוות ספירת העומר מפורשת פעמיים בתורה: "וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עמר התנופה שבע שבתות תמימות תהיינה. עד ממחרת השבת השביעת תספרו חמשים יום";²⁰ "שבעה שבעת תספר לך, מהחל חרמש בקמה תחל לספר שבעה שבעות".²¹ ניתנו שתי מצוות ספירה, ספירת ימים וספירת שבועות, ובלשונו של אביי: "מצוה למימני יומי, ומצוה למימני שבועי".²² מלשון הפסוק 'שבע שבתות תמימות תהיינה', דייק רבי נפתלי צבי יהודה ברלין הנצי"ב (תקע"ז-תרנ"ג), שדווקא השבועות הם אלו שצריכים להיספר ב'תמימות'. ומכאן היקשה על החומרא שלא להחיל את החג מבעוד יום, שהרי "תמימות' בשבועות כתיב, ואין מונין שעות אלא לימים",²³ היינו שכדי שהשבועות יהיו 'תמימים' בספירתם, צריך למנות שבעה ימים, אך לא ימים מושלמים בני כ"ד שעות,²⁴ ולפיכך בגירעון שעות מאחד הימים אין מחסירים כלום מה'תמימות' של מהות הימים.²⁵

¹⁷ דגל מחנה אפרים, שם.

¹⁸ רא"ש עמ"ס פסחים, פ"י סי' ב'.

¹⁹ קרבן נתנאל, שם, אות ב'.

²⁰ ויקרא כג, טו-טז.

²¹ דברים טז, ט.

²² מנחות סו ע"א; ראש השנה ה ע"א; חגיגה יז ע"ב.

²³ מגילה ה ע"א: "אין מחשבין שעות לחדשים", ובחידושי הריטב"א, שם: "אין מונין שעות לחדשים אלא לימים".

²⁴ אמנם רא"צ ברודנא, שו"ת ברכת אברהם, ח"א, סי' ג' סעיף ד', דייק מלשון הפסוק 'תמימות תהיינה' דבעינן שבע שבתות תמימות מעת לעת, עיין שם.

²⁵ העמק דבר, ויקרא כג, כא. והנה, בנו הג"ר חיים ברלין, כתב על כך בקובץ 'שערי תורה', ח"ח, קונטרס ט', סי' ס"ח, בביאור דעת המחמירים, שעיקר הקפידא היא בכל ימי הספירה שלא להקדים הספירה לפני הלילה, כדי שלא להזכיר ספירה שניה ביום שהוא עוד מספירה ראשונה, וקפידא זו היא בעצם בכל לילות הספירה, שלא להקדים תפלת ערבית כדי שלא

ברם, מצינו שהקפדה על יממה מלאה בספירת העומר משום 'תמימות', יש לה מקור בגמרא: "שבע שבתות תמימות תהיינה", אימתי אתה מוצא שבע שבתות 'תמימות'? בזמן שאתה מתחיל לימנות מבערב²⁶. וכן במדרש: "שבע שבתות תמימות תהיינה". אימתי הם 'תמימות'? בזמן שמתחיל בערב²⁷. ביאר זאת רבי עובדיה מברטנורה (ר"ה-ר"ץ), כי "אי אפשר להיות 'תמימות', אלא אם כן מתחיל למנות מתחלת הלילה, שהרי הלילה תחלת היום הוא"²⁸. יתירה מזאת, בעלי התוספות הורו שהתחלת הספירה "אפילו ביום סמוך לחשיכה עדיף, משום 'תמימות'"²⁹. וכן כתב רבי אשר ב"ר יחיאל הרא"ש (ה' י"פ"ח): "נראה דעדיף טפי סמוך לחשיכה, משום 'תמימות'"³⁰. ואכן העיד רבי מנחם המאירי בעל 'בית הבחירה' (ה' ע"ה), כי בפרובינצא ארצו "נהגו לספור קודם שיהא לילה ודאי, משום 'תמימות'"³¹. כדעת אותם מרבתינו הראשונים להקדים את הספירה משום 'תמימות', הידרו כמה מהפוסקים האחרונים. רבי מרדכי יפה בעל ה'לבוש' (ר"ץ-שע"ב) נקט כי "מדכתיב 'תמימות', שמע מינה שצריכין להיות השבע שבתות תמימות – שלא יחסר מהן כלום, ואם כן צריכים להתחיל לספור מתחילת הלילה שנכנס יום י"ו בניסן, שאם ימתין תוך הלילה... לא יהיו שבתות 'תמימות'. הלכך מצוה מן המובהר לספור בתחילת הלילה"³².

יזכירו יום ספירה שניה ביום שהוא עדיין מספירה ראשונה ומגרע בזה את הספירה הראשונה ולא נקרא 'תמימות', והט"ז והמג"א הוסיפו שבליל חג השבועות הגם שאין סופרים אז ולא מזכירים שום ספירה אחרונה העשויה לגרוע את הספירה של היום הקודם, מכל מקום אם יאמרו בתפילה ובקידוש: 'יום חג השבועות הזה', יהא אף בזה גרעון לספירת היום שעבר ולא יהא נקרא 'תמימות'. וסיים דבריו: "כן הוא לעניות דעתי באור הדברים, ולא כמו שתפסו העולם כוונת הט"ז והמג"א רק על ליל חג השבועות, וכן הבין גם כבוד מר אבא עטרת ראשי הגאון מאור הגולה [הנצי"ב] זצ"ל", עפר אני תחת כפות רגליו, וחדש שטעם הדבר משום דכתיב בשבועות 'בעצם היום הזה', ולעניות דעתי הדלה נראה כמו שכתבתי, שהט"ז והמג"א הוסיפו שגם בליל חג השבועות מאחרין תפלת ערבית, וכל שכן בשאר לילות הספירה". ובשו"ת ציץ אליעזר, ח"ג, סי' נ"ט, שהביא דברים אלה, העיר: "לפי עניות דעתי נראה, דאם כי דברים מחוכמים הם, מכל מקום קשה להעמיס כן בכוונתם של הט"ז והמג"א בזמן שאין כל רמז רמיזה בדבריהם שבאים לרבות גם ליל חג השבועות, ופשטות דבריהם מוכיחים כמו שתפסו העולם בכוונתם שמכוונים רק על ליל חג השבועות, ובפרט דברי המג"א שלא מדבר כלל מתפלת ערבית כי אם מקידוש על הכוס ששייך רק ליל חג השבועות". ועיי' שהאריך בביאור נקודה זו.

²⁶ מנחות סו ע"א.

²⁷ ספרא, פ' אמור, פרשה י'.

²⁸ רע"ב, מנחות, פ"י מ"ג.

²⁹ תוס' מנחות סו ע"א ד"ה זכר למקדש.

³⁰ רא"ש עמ"ס פסחים סי' מ'.

³¹ ר"מ המאירי, בית הבחירה עמ"ס פסחים דף קכא ע"ב ד"ה דין ספירת העומר.

³² לבוש החור, סי' תפ"ט סעיף א'.

אולם דוקא ההקפדה על שלימות היממה בתחילת הספירה, אינה מוכיחה את צדקת הדורשים את שלימות היממה ביום האחרון של הספירה. אדרבה, הועלתה הסברה, כי מי שסופר ספירת העומר קודם חשכה ביום ראשון לעומר, יכול אף לקדש את יום החמישים מבעוד יום קודם חשכה. כך טען רבי אפרים לניאדו בעל 'דגל מחנה אפרים': "מאי דקאמר קרא 'תמימות', יכולים לומר שיתחיל למנות בליל ששה עשר בניסן קודם חשיכה, ובליל שבועות אף אם יקדש קודם חשיכה הוי 'תמימות'".³³

מכח סברה זו הסיק רבי יעקב ישראל עמדין בעל 'שאלת יעב"ץ' (תנ"ח-תקל"ו) שהקפדה על 'תמימות' בתחילת הספירה, היינו יום ראשון לעומר, ליל שני של פסח, עדיפה על המתנה לצאת הכוכבים בליל שבועות. לפיכך נקט שאין לאחר את ספירת היום הראשון עד לגמר תפילת ערבית:

אין מנוס מלהקדימה כל האפשר **מיד בהתחלת הלילה**, וכמסיק הטור: 'וזמן הספירה מתחלת הלילה'. והיינו משום דבכל המצות קיימא לן:³⁴ 'שהווי מצוה לא משהינן', וילפינן מקרא:³⁵ 'אין מחמיצין את המצות',³⁶ לפיכך דין כל מצות שזמנן ביום לכתחלה משהאיר היום, דזריזין מקימין למצוה מצפרא, כדגמרינן נמי מאברהם אבינו. וכן הדין במצות שזמנן בלילה, שחיובן חל מיד בהתחלת הלילה, ויתר על כן במצוה זו, **דמצותה דווקא בכניסת הלילה** תיכף, מטעם נוסף מיוחד בה משום דבעינן 'תמימות'. ויש אומרים שאם לא ברך וספר בתחלת הלילה שוב לא יברך.³⁷

ברם, העיר רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר), על צד האמת לעולם "אי אפשר 'תמימות' **ממש**, בשום אופן, דהרי במוצאי יום טוב ראשון של פסח מוסיפין קצת מחול על הקדש ויוצאים ממנו אחר זמן מה, וזה חסר מימי

³³ דגל מחנה אפרים, או"ח סי' ג', ד"ה את זה. רא"צ ברודנא, שו"ת ברכת אברהם, סי' ג' סעיף ד', הוסיף להעיר כי "הלא ידוע דמפסח עד שבועות מתארכים הימים עד ערך שעה ויותר, אם כן כלים הז' שבתות תמימות מעת לעת באותו זמן התוספת?". ברם, יישב זאת ראצ"ב, כי "כיון דאין כל אדם סופרין בשוה, ויש שמאחרין בפסח מלספור עד איזה שעה בכניסת לילה, לכן החמירו [האחרונים] בסוף הספירה מלקדש ולהתפלל עד צאת הכוכבים ממש כדי שיהיה זמן אחד לכולם".

³⁴ יבמות לט ע"א; שם מז ע"ב.

³⁵ שמות יב, יז: "ושמרתם את המצות".

³⁶ מכילתא דרבי ישמעאל בא, מס' דפסחא בא פרשה ט': "ושמרתם את המצות" – ר' יאשיה אומר אל תקרא כן אלא 'ושמרתם את המצות', כדרך שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצוה, אלא אם באה מצוה לידך עשה אותה מיד".
³⁷ מור וקציעה, סי' תפ"ט.

ספירה".³⁸ היינו, עובדה היא שאין סופרים את יום ראשון לעומר מיד בתחילת ליל שני של פסח,³⁹ שהרי מוסיפים לקדושת יום א' של פסח מהחולין של ליל ב', אם כן אין היום הראשון לעומר נחשב למלא, וכבר בתחילת מצוות הספירה נחסר ב'תמימות' של ימי העומר.⁴⁰

כיון שאי אפשר להגיע ל'תמימות' בהתחלה, מדוע אם כן שנקפיד על תמימות בסוף? כך תהה-קבע רבי אלחנן גומפרץ מהאמבורג (תרי"א-תרח"ץ): "קשה לקיים מה שכתבו... לאחר תפילת ערבית בליל ראשון של שבועות, או לכל הפחות הקידוש עד צאת הכוכבים, דמאחר שאין אנו מקיימין 'תמימות' בתחלת הספירה, כמו שכתבו הר"ן סוף פסחים⁴¹ והט"ז בסימן תפ"ט ס"ק ה', **אין להקפיד גם על 'תמימות' בסוף הספירה**".⁴²

³⁸ דרשות חת"ס, ח"ב, סערעטה תרפ"ט, דף רעט טור ג.

³⁹ הלכה למעשה רווחת הדעה בין הפוסקים האחרונים שעדיף לספור רק בצאת הכוכבים ולא קודם. עיין בנו"כ בטור ובשו"ע או"ח סי' תפ"ט.

⁴⁰ את ההקפדה להקדים את ספירת העומר בליל א' לעומר הביא גם ה'משנה ברורה', סי' תפ"ט ס"ק ב, ולדבריו יש לספור "אחר תפלת ערבית וקודם 'עלינו', **דכל מה דאפשר** לאקדומי מקדמין, כדי **שיתקיים יותר** מה שכתוב 'תמימות תהינה'". משמע מדבריו שאי אפשר לקיים 'תמימות' מושלמות. וכן העיר מוהר"ש דאנאטה מפרשבורג, בשו"ת שאילת שלמה לרש"א ורטהיימר, ח"א, סי' ל"ד: "מדוע לא מקפידין על 'תמימות' כשמתחילין למנות ספירה בליל ראשון? ויש מקומות שדורשים [דרשה] בליל ב' של פסח קודם הספירה... ואין כאן תמימות". על הזריזות הנדרשת במוצאי יום טוב ראשון של פסח, עמד ר"י ראטה, שו"ת עמק התשובה, ח"א, סי' פ"ב, שהעיר כי אין די בספירה מידית עם תחילת הלילה, אלא "צריך לזיזתה שלא לאחר מלהבדיל בלילה יותר מהזמן, דאם כן יחסר מימי הספירה מקצת אותו יום". היינו כשם שהצריכו הפוסקים האחרונים לקדש ולהחיל את חג השבועות רק בלילה, כך צריך לכאורה להבדיל – בין חג הפסח לחול המועד בארץ ישראל – מיד בתחילת ליל ראשון לעומר. "ואם כן פלא שלא הצריכו הפוסקים דגם בתחילה יזהר שיבדיל מיד ככלות הזמן של יום טוב, כדי שיהיו 'תמימות'".

⁴¹ ר"ן על הרי"ף, פסחים, דפ' ווילנא, דף כה ע"א: "אמרו בתוספות, דכיון דמדרבנן היא, טוב לספור ביום ראשון בספק חשיכה, כדי שיהיו שבע שבתות תמימות לגמרי. ואין זה נכון שיכניס עצמו בספק לכתחלה. ואי משום 'תמימות' – אין להחמיר ב'תמימות' בזמן הזה, שהוא מדרבנן, טפי מספירה דאורייתא".

⁴² שו"ת מלמד להועיל, או"ח, סי' ק"ח. ר' אליהו אהרן מליקובסקי, אהלי אהרן, ח"א, גראיעבו תרס"ט, עמ' 49, תהה עוד יותר מכך "היאך מצינו דינו ורגלינו בכל לילות הספירה... למשל בלילה השלישי, אם נקדים לספור קודם הלילה... הא מקטינן את יום השני, והכתוב אומר 'תמימות תהינה', וכן אם נאחר עד שיהא בודאי לילה של יום ג', הא מחסרין את יום השלישי בתחלתו, והתורה אמרה 'תמימות תהינה' – לספור מבערב, מהתחלת הערב! ומי יוכל לצמצם כחוט השערה?". ראו"מ מסיק כי אין אפשרות מוחלטת לשמר 'תמימות', מלבד "ביום אחרון של ספירה, ששוב אין יום ספירה אחריו... להכי כתבו המג"א והט"ז דבלילה ההוא יש לאחר על כל פנים". אמנם, ר"א וואלדנברג, שו"ת ציץ אליעזר ח"ג סי' נ"ט סעיף ג', טען לעומתו, כי לפי דעתו "חילוק גדול יש בין ליל חג השבועות לבין שאר לילות הספירה. דבשאר לילות הספירה, גם אם סופר בין השמשות, איננו מגרע על ידי כן מ'תמימות' הימים.

האפשר לקיים 'תמימות' בסוף הספירה?

רעיון היסוד של חומרת ר"י פולק והשל"ה הוא שהמקדש מקבל על עצמו את קדושת יום טוב של שבועות לפני חשכה, ובכך מחסיר משלמות ו'תמימות' מכלול ימי הספירה.⁴³

רעיון זה מציב שאלה מטרידה: הניתן באמת לאחר את קבלת יום טוב עד תום יום המ"ט של הספירה? הלא קבלת יום טוב אינה נעשית בלילה, אלא מבעוד יום. כך אומרת הגמרא: "מוסיפין מחול על קדש... ימים טובים מניין? תלמוד לומר: 'שבתכם'." ⁴⁴ הא כיצד? כל מקום שיש בו שבות **מוסיפין** מחול על קדש.⁴⁵

לאור דברי חז"ל אלו, הביע רבי שלמה הכהן מוילנא בעל 'חשק שלמה' את פליאתו על חומרת השל"ה: "זה יותר משלושים שנה אשר עמדתי לתמוה על דברי השל"ה... דכתב... דראוי להמתין בתפילה ובקידוש בליל שבועות עד שיהא ודאי לילה, משום כדי שיהיה שבע שבתות תמימות. והלא ידוע דתוספת יום טוב הוא דאורייתא... ולמה לא יהיה רשאי גם להתפלל ולקדש בתוספת יום טוב הזה, דכיון דסוף סוף כבר צריך לנהוג בו יום טוב לענין איסור מלאכה, וכיון שכבר קידש היום מתחילה וחל עליו קדושת יום חג השבועות, ממילא בטל ה'תמימות', ומאי קפידא בזה אם יקדש ויתפלל גם כן בתוספת יום טוב?" ⁴⁶

טענה זו השמיע לפניו רבי משה סופר בעל 'חתם סופר' בתמציתיות: "יום טוב שבועות מוסיפין מחול על הקודש ונכנסים לו קודם זמנו, וזה מנוכה מימי הספירה".⁴⁷ והרחיב דבריו נכדו רבי שמעון סופר בעל 'התעוררות תשובה' (תר"י-

---

וגם לא נקרא שמזכיר יום ספירה שניה, ביום שהוא עדיין מספירה ראשונה, מפני ששעת תשלום היום שהוא סופר בו. ובפרט, כשהוא כבר בין השמשות – כבר הוא גם התחלת יום המחרת, ואין בזה גם כל חיסור וכל תרתי דסתרי, שהכל נמשך ועולה לכוונה אחת שהיא ספירת השבע שבתות. אבל מה שאין כן בליל חג השבועות, אם עושה קידוש לפני צאת הכוכבים, הרי מפסיק על ידי כן כבר את מ"ט ימי הספירה, דמכניס על ידי כך את חג השבועות שהוא לאחר הספירה. והוא תרתי דסתרי. דכשיש ספירה אינה שבועות, וכשיש שבועות אינה ספירה... ולכן אין לו להכניס עדנה בזה הזמן את חג השבועות, היות וסוף סוף הוא מחסר מכל מקום על ידי כך מ'תמימות' השבע שבתות".

⁴³ בין מחברי זמנינו נחלקו הדעות כיצד ראוי לאשה שמנהגה להדליק נרות כל ערב יום טוב קודם שקיעת החמה, אם בערב שבועות תדליק קודם חשיכה, או שתמתין עד הלילה משום 'תמימות'. ראה ר"מ שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, ח"ד, סי' קי"א; קובץ מבקשי תורה, ספר זכרון לרש"ז אויערבך זצ"ל, ירושלים תשנ"ז, עמ' קצז.

⁴⁴ ויקרא כג, לב.

⁴⁵ ראש השנה ט ע"א; יומא פא ע"ב.

⁴⁶ ר"ש הכהן, שו"ת בנין שלמה, הוספות בסוף הספר, סי' כ'. במהדו' ר"ד מצגר ור"ש ניימן, ירושלים תשנ"ב, ח"ב, או"ח, סי' ל"ה.

⁴⁷ דרשות חת"ס, ח"ב, סערעטה תרפ"ט, דף רעט טור ג.

תש"ד): "תוספת יום טוב מצות עשה מהתורה, וילפינן: ⁴⁸ 'מערב עד ערב תשבתו שבתכם', וכל מקום שנאמר בו שבות – מצוה להוסיף, כדאיתא בפרק 'יום כפור', ⁴⁹ ולא משתמיט שום פוסק שבשבועות לא נאמרה מצוה זו. **וכיון שקיבל יום טוב, מה מועיל אם ימתין עם התפלה או הקידוש עד הלילה?**" ⁵⁰ אלא, "צריך לומר, שכך נאמרה מצוה זו 'תמימות תהיינה' עד תוספת חול על הקודש, שכיון שכבר קבל יום טוב, נתמו ימי הספירה". ⁵¹ היינו מרגע שהתחיל יום טוב של היום החמישים על קדושתו והלכותיו, נסתיימו ונחתמו באופן מלא כל ימי הספירה, והעובדה שכניסת היום החמישים החלה לפני צאת הכוכבים, אינה משנה את המציאות הזו.

בעל 'התעוררות תשובה' הרחיב את הרעיון הזה, שקבלת יום טוב וכן קידוש וערבית מבעוד יום אינה גורעת מה'תמימות', והשתדל להוכיח כן מהלכות דומות:

ה'טורי זהב', שהוא בסימן תרס"ח, ⁵² חלק על המהרש"ל, ⁵³ שמביא בשם הגה [בשם מהר"ר טעביל], שאין לאכול בסוכה בליל שמיני עצרת אם עדיין יום, כיון שמצד עיקר הלכה צריך לברך 'לישב בסוכה', אך כיון שקבל עליו קדושת יום שמיני אין יכול לברך, לכן לא יאכל אז בסוכה. וה'טורי זהב' שם חולק עליו ברב כחו הגדול, וזה לשונו: "דודאי מי שמוסיף מחול על הקודש הוא עושה על פי צווי תורתנו הקדושה, **וכבר הלך וחלף ממנו חובת היום מה שהיה עליו קודם זה**, והוא כמו בלילה ומחר ממש". ובסוף דבריו שם: "דהפה הקדוש יתעלה ברוך הוא שצוה עליו מצות סוכה ביום ההוא, הוא הפה הקדוש שהתיר לו אחר שקבל עליו שמיני עצרת". עד כאן לשונו [של הט"ז].

אם כן הוא הדין בשבועות נמי, כיון שתוספת יום טוב דאורייתא, כדילפינן מפסוק 'תשבתו שבתכם', ⁵⁴ או משאר דברי חז"ל, יעויין סימן

⁴⁸ ויקרא כג, לב.

⁴⁹ ראש השנה ט ע"א.

⁵⁰ שו"ת התעוררות תשובה, ח"ב, סי' קמ"ז; שם, ח"ג, סי' ס"ח אות ד'.

⁵¹ שם. גישה שונה היתה לרד"צ הופמן, שו"ת מלמד להועיל, או"ח, סי' ק"ח: "בסוף הספירה אם מקבל יום טוב קודם צאת הכוכבים, הרי מוסיף על קדושה, דנותן ליום הספירה קדושת יום טוב. בזה ודאי אינו מחסר ה'תמימות' של יום הספירה, דיש בכלל מאתים מנה". היינו, שיש מציאות של שני סוגי ימים על דיניהם שחלים בו ביום, כמו למשל יום טוב שחל בשבת, שיש לו דין שבת ויש לו דין יום טוב, כך גם פה עדיין יש דינים של יום מ"ט של הספירה, במקביל לדיני יום טוב, אבל לא נתבטל מעיקרו יום מ"ט, ממילא יש פה השלמת ה'תמימות' בלי לגרוע מחלות קדושת יום טוב.

⁵² ס"ק ד'.

⁵³ שו"ת מהרש"ל, סי' ס"ח.

⁵⁴ ויקרא כג, לב.

תרס"ח וב'טורי זהב' שם. אם כן אין חילוק בין שבועות לשאר ימים טובים, לפי מה דפסקין בסימן רס"א דתוספת שבת דאורייתא, והוא הדין יום טוב. ועיין שם ב'מגן אברהם' ס"ק ח'. אם כן הפה הקדוש אמר: "תמימות תהיינה", הוא עצמו צוה להוסיף מחול על הקודש, אם כן קיים בזה מצות 'תמימות' עד קבלת יום טוב, ומיד שקבל עליו יום טוב חלף ועבר אותו היום וכבר התחיל יום אחר, ונתקיים בזה 'תמימות' כי אותו יום האחרון איננו כמו שאר ימי הספירה אלא יומו מגיע עד קבלת יום טוב.⁵⁵

בין חכמי ליטא היו שחשו בסתירה זו של הרצון להגיע ל'תמימות' מחד וחובת קבלת תוספת יום טוב מבעוד יום מאידך, ומהם שהעלו רעיון מקורי לפיו לחג השבועות, בשונה משאר החגים, אין דין של תוספת יום טוב.⁵⁶ הם ביקשו לדייק מהנאמר בתורה בפסוקי חג השבועות: "וקראתם **בעצם היום הזה** מקרא קודש יהיה לכם",⁵⁷ שיום טוב של שבועות – בדומה ליום הכיפורים⁵⁸ שגם לגביו נאמר "בעצם היום הזה"⁵⁹ – נבדל משאר שבתות וימים טובים, וטענו לאור זאת שבחג השבועות אי אפשר לקדש מבעוד יום אלא רק בלילה.

ברם, לחידוש מפתיע זה אין מקור בגמרא ובראשונים, כפי שהעיר רבי שלמה הכהן מווילנא: "אי אפשר לומר מעצמינו דבר חדש כזה, דבעצרת אינו נוהג תוספת יום טוב מן התורה!"⁶⁰ שהרי זה אחד הכללים הידועים בפוסקים:

⁵⁵ שו"ת התעוררות תשובה, ח"ב, סי' נ"ו.

⁵⁶ עי' ר"ש הכהן, שו"ת בנין שלמה, הוספות בסוף הספר, סי' כ'; במהדו' ר"ד מצגר ור"ש ניימן ירושלים תשנ"ב, ח"ב, או"ח, סי' ל"ה; ר"ב הכהן, ראשית ביכורים, ח"ב, סי' י"ד; משך חכמה, פרשת אמור, ד"ה וקראתם; הנצי"ב, העמק דבר, ויקרא כג, כא; העמק שאלה, שאילתא קס"ז; משיב דבר, חלק או"ח, סי' י"ח; ר"ב זילטי, משנת יעב"ץ, או"ח, סי' כ"ט, סעיף ד' ד"ה ונראה יסוד. ראוי לציין שקיימת מחלוקת בין ר"ש הכהן מווילנא להנצי"ב באשר למקור ההקפדה על 'תמימות'. דעת ר"ש הכהן היא שהתורה עצמה הדגישה את המילים "בעצם היום" כדי ללמד שצריך לחכות עד הלילה בשביל קיום 'תמימות תהיינה'. ואילו הנצי"ב דחה כליל את דעת הפוסקים שיש להמתין ללילה משום 'תמימות', ותלה את ההמתנה רק בהקפדת התורה, לפי דבריו, שבשבועות אי אפשר לקבל תוספת יום טוב בערב החג. למעשה ר"ש הכהן עצמו, בשו"ת בנין שלמה שם, חזר בו מדבריו שאין תוספת יום טוב משום 'תמימות', והסיק שקבלת יום טוב מבעוד יום "אינו ענין ל'תמימות', דמשום זה שהוא בטל ממלאכה – אינו סתירה ל'תמימות'".

⁵⁷ ויקרא כג, כא.

⁵⁸ ראה יומא פא ע"א.

⁵⁹ ויקרא כג, ל.

⁶⁰ שו"ת בנין שלמה, שם. אמנם, ר"ש הכהן מחדש בדרך אחרת מלשון הפסוק "וקראתם בעצם היום", שקריאת יום טוב של שבועות, היינו התפילה והקידוש, צריכה להיעשות בחג עצמו, לליל שבועות אחר צאת הכוכבים, ולא בתוספת של החג בעוד יום.

"דרשות מדעתינו אין לנו לעשות, ואף שנמצא דרשה זו לענין אחד בש"ס, אין לנו לדרוש מדעתינו גם לענין אחר".⁶¹

לפי המקובל בכלל ישראל, שיש חובת תוספת יום טוב גם בשבועות, והיינו שמדין הגמרא גם יום טוב של שבועות חל לפני רדת הלילה, סברו רבותינו ה"ראשונים שיותר טוב בליל שבועות להקדים הקידוש מבעוד יום כדי להוסיף על הקודש, מלאחרו בשביל שיהיו 'תמימות'. כך הסיק רבי אפרים לניאדו, בהוסיפו, שחומרת האחרונים לאחר את הקידוש אינה משנה את המציאות של כניסת החג מבעוד יום, היינו אפילו "אם יאחרו הקדוש עד שתחשך, הנה היום טוב של חג השבועות ממשמש ובא מתחלת בין השמשות, משם הוא מתחיל, ואין תחלת זמנו עד שתחשך, ואם כן אפילו לא יקדש עד שתחשך הרי משהתחיל היום טוב לא הוי 'תמימות' – דוכי הקידוש הוא שתופס היום טוב שלא לבוא עד שתחשך? ... אין הקדוש מעלה ומוריד, כיון שבפועל קדש היום קודם חשיכה".⁶²

התפשטות מנהג הקידוש בלילה

אולם למרות סברות אלה שחיזקו את ידי הדבקים במסורת אבותיהם הקדומה ומיאנו לאחר את זמן הקידוש של ליל שבועות, השפיע לבסוף ספרו של הש"י על מנהגי הציבור, כמו בכמה דברים אחרים. בפולין פסק רבי אברהם גומבינר בעל 'מגן אברהם' (שצ"ז-תמ"ג): "בליל שבועות אין מקדשין על הכוס, עד צאת הכוכבים, דכתיב: 'תמימות תהיינה'".⁶³

חכם ליטאי, רבי זכריה סימנר בעל 'ספר זכירה' (ת"ע-), כתב בדרכם: "בערב יום טוב שבועות צריך להמתין עם קידוש עד צאת הכוכבים".⁶⁴ מנהג זה פשט גם בין הספרדים. רבי חזקיה די סילוא בעל 'פרי חדש' (ת"ט-תנ"ח), בהסתמך על ה'משאת בנימין', הורה כי "ליל א' של חג השבועות ממתניין לקדש על הלילה ממש, שאם יקדש קודם יחסר מיום מ"ט לספירה, וכתב: 'שבע שבתות תמימות תהיינה'".⁶⁵

בדור שאחריו כבר העיד רבי בנימין רפאל דיאש בראנדון בעל 'עמק בנימין' (ת"ק-), מרבני קהל הפורטוגזים באמסטרדם, כי "נהיגי עלמא שלא לקדש בליל א' של חג השבועות עד שתחשך", והאריך לבאר "שאף על פי שבשבתות ובשאר ימים טובים צריך לקדש מיד כשיצא מבית הכנסת... ליל חג שבועות יוצא מן הכלל, ויש להמתין עד שתחשך".⁶⁶

⁶¹ שדי חמד, כללי הפוסקים, סי' ט"ז אות נ'. ושם האריך בהבאת דברי הפוסקים בזה.

⁶² דגל מחנה אפרים, או"ח סי' ג', ד"ה את זה.

⁶³ מג"א ריש סי' תצ"ד.

⁶⁴ ר"ז סימנר, ספר זכירה, ווילהרמשדארף תפ"ט, דף נז ע"ב.

⁶⁵ פרי חדש, סי' תצ"ד.

⁶⁶ שו"ת עמק בנימין, שאלה י"ב.

רבי יוסף חיים מבגדאד בעל 'בן איש חי' (תקצ"ב-תרס"ט) הורה כן להלכה: "הקידוש בלילה הראשונה צריך להיות אחר צאת הכוכבים".⁶⁷ בעקבות הוראתו הלכו בני ארצו בבל.⁶⁸

אף באשכנז נודעה שיטה זו במרוצת הזמן. רבי יוסף יוזפא עסא בעל 'נוהג כצאן יוסף' (-תק"ט), הביא את שתי הדעות בעד האיחור ונגדו, כשתי שיטות שקולות: "ליל ראשון דשבועות... לא יקדש בביתו עד שתחשך, דכתיב 'שבעה שבועות תמנימות תהיינה'. ואדוני אבי מורי זקני מהר"ר יוסף האן ז"ל בספר 'יוסיף אומץ', כתב דטוב יותר לקדש תכף כדי למהר ללמוד, עד כאן לשונו. ובכל דרכיך דעהו".⁶⁹

'בכל דרכיך דעהו',⁷⁰ זוהי המלצה לבחור את הדרך בעבודת ה' המתאימה לנטיות הרוחניות האינדיבידואליות של כל איש ואיש. ואכן זמן קצר אחרי כן, בספר 'כח יהודא' על מנהגי פראנקפורט שחיבר רבי יהודה סג"ל בינג (-תקל"ז), שהיה ממנהיגי הקהילה, אנו מוצאים הוראה להמתין בעשיית קידוש עד לילה: "בליל יום טוב ראשון של שבועות, אין מקדשין ואין אוכלין עד הלילה, דהיינו עד צאת הכוכבים".⁷¹

אין פלא שבימיו של רבי יצחק דוב הלוי באמברגר (תקס"ח-תרל"ט) נפוצה הנהגה זו גם בוירצבורג, כפי שאנו למדים מספרו של בנו רבי נתן באמברגר, 'לקוטי הלוי', שנכתב על פי מנהגי אביו: "בליל א' דשבועות מתפללין כבכל יום טוב, ואומרים מערבית וקידוש בבית כנסת, וממתינין מלאכול עד שיהיה ודאי לילה. הטעם כדי שיהיו 'שבע שבתות תמנימות'. כן כתב בספר 'נוהג כצאן יוסף'".⁷²

רבי אליעזר ליפמן פרינץ בעל 'פרנס לדורו' (תקצ"ה-תרע"ו), שחי בקהילות אמסטרדם ופראנקפורט דמיין, מסר כי בליל שבועות לא עשו עוד קידוש מבעוד יום, כפי שהיה נהוג בימי ה'יוסף אומץ', "אמנם עכשיו נהגו להמתין עד צאת הכוכבים".⁷³

עם זאת, גם מאותם בני אשכנז שקיבלו את הנהגת השל"ה לקדש בצאת הכוכבים, יש שהקילו בה בשעת הצורך. רבי דוד צבי הופמאן בעל 'מלמד להועיל' (תר"ד-תרפ"ב), הורה כי הבא לקדש בליל שבועות "שקשה לו להמתין, ימתין לכל

⁶⁷ בן איש חי, שנה א', פ' במדבר, סעיף ב'.

⁶⁸ ר"א בן-יעקב, 'מנהגי יהדות בבל', בתוך: ר"א וסרטייל (עורך), 'ילקוט מנהגים', ירושלים תש"מ, עמ' 118.

⁶⁹ נוהג צאן יוסף, תל אביב תשכ"ט, עמ' רלו.

⁷⁰ לשון הפסוק במשלי ג, ו.

⁷¹ כת"י כח יהודא, מובא בספרו של רצ"י לייטנר, מנהגי פרנקפורט, ירושלים תשל"ב, עמ' קלא.

⁷² לקוטי הלוי, ברלין תרס"ז, עמ' 18.

⁷³ ר"א פרינץ, פרנס לדורות – הגהות ומאמרות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 310.

הפחות עד בין השמשות... לאחר תחלת שקיעת החמה, כי ספירה בזמן הזה
דרבנן, וספק דרבנן להקל וחשוב בין השמשות כלילה".⁷⁴

חידושו הנוסף של הט"ז : ערבית בצאת הכוכבים

בכך עדיין לא נעצרה השתלשלות העניינים. בדורות האחרונים פשט בקהילות
רבות באירופה להמתין לא רק עם עשיית קידוש אלא גם עם **תפילת ערבית** של
כניסת ליל שבועות עד צאת הכוכבים. חומרא זו, שהשלי"ה לא הזכירה, ולא עוד
אלא שהעיד "שמתפללין אז התפלה **מבעוד יום**",⁷⁵ מקורה בדברי רבי דוד הלוי
בעל 'טורי זהב' הט"ז (שמ"ו-תכ"ז): "מאחרין **להתחיל ערבית** בכניסת שבועות,
כדי שיהיו ימי הספירה תמימות".⁷⁶

את ההוראה הזו של הט"ז הביא רבי יעקב ריישר (ת"ל-תצ"ג) בספרו 'חק
יעקב' בשם האחרונים.⁷⁷ יש לציין כי ר"י ריישר שימש ברבנות בקהילות

⁷⁴ שו"ת מלמד להועיל, או"ח, סי' ק"ח. רדצ"ה סומך זאת גם על דברי היוסף אומץ' בסי' תת"נ
"שמותר לעשות קידוש בבית השמשות, כי מדאורייתא בין השמשות נקרא לילה".

⁷⁵ שלי"ה, ריש מסכת שבועות.

⁷⁶ ט"ז או"ח ריש סי' תצ"ד. רמ"מ קארפ, הלכות חג בחג, ספירת העומר וחג השבועות, ירושלים
תשס"א, עמ' קיז, העיר כי דעת הט"ז כאן היא לשיטתו. דהנה כתב הט"ז, בסי' תרס"ח ס"ק
ד', שהמקבל יום טוב מבעוד יום "כבר הלך וחלף ממנו חובת היום מה שהיה עליו קודם זה,
והוא כמו בלילה ומחר ממש". וכן כאן, אם אדם יתפלל ערבית בערב שבועות מבעוד יום הוא
יסיים יממה, האמורה להיות שלמה מחמת 'תמימות', קודם זמנה בטבע הבריאה, ולכן
החמיר בזה הט"ז. וכעין זה כתבו שו"ת משנה שכיר, או"ח, ח"ב, סי' קל"ד סעיף ג; רי"ב
זו"לטי, משנת יעב"ץ, או"ח, סי' כ"ט סעיף א; ר"פ פרנקל, קובץ בית אהרן וישראל, גליון קא,
סיון-תמוז תשס"ב, עמ' נו-נז. מאידך יש שראו את שתי הוראות אלו של הט"ז כסותרות אחת
רעותה, ראה רנ"ה פריד, שו"ת פני מבין, או"ח סי' קל"ד. אמנם להלכה, העיר רממ"ק, "לא
קיימא לן כהט"ז, אלא נקטינן דתוספת אינה מפקעת יום שעבר, אלא רק מוספת עליו דינים
של היום הבא על היום הקודם", ואם כן אין מקום לומר שמפסיד ה'תמימות' בקבלת יום טוב
מבעוד יום.

⁷⁷ חק יעקב, סי' תצ"ד ס"ק א'. ושם, בסי' תפ"ט ס"ק יא, אף ביקש למצוא סמך למנהג החדש
הזה בדברי 'ספר מהרי"ל', הלכות ספירת העומר, לגבי מניית סדר הספירה השבועית לעומר.
שם כתוב: "אמר: שהיום שבעה ימים שהם שבוע אחד... מ"ט שהן שבעה שבועות, ולמחרתו
הוא ערב שבועות". את דברי 'ספר מהרי"ל' אלה, הביא ה'חק יעקב' בזה הלשון: "כתב
מהרי"ל: 'כשיגיע למ"ט יום יאמר שהן ז' שבועות ולמחרתו הוא ערב שבועות', עד כאן לשונו".
היינו שהמילים "ולמחרתו הוא ערב שבועות" נאמרות בפועל כחלק מהספירה עצמה ממש.
פרשנות זו של ה'חק יעקב' לא הובנה על ידי אחד מתלמידיו, והוא הקשה עליו: "לא ידעתי
טעם הדבר, דאפשר לומר דמהרי"ל כוונתו כפשוטו, לומר, שלמחר הוא ערב שבועות, ולא
שיאמרו כן בשעת ספירה". בעל ה'חק יעקב' בספרו שו"ת שבות יעקב, ח"ג, סי' נ"ב, השיב לו
שלדעתו כוונת 'ספר מהרי"ל' אינה כה פשוטה, וכי "על זה וכיוצא בזה אמרו חז"ל [עבודה זרה
יט ע"ב]: 'אפילו שיחות של תלמידי חכמים צריכין לימוד'. דאם כוונת מהרי"ל יהיה כמו
שעולה בדעתך, אם כן הוי ליה לכתוב: 'למחרתו ערב שבועות', ומדכתב: 'ולמחרתו', בוי"ו

וורמיישא (תע"ה) ומיץ (תע"ח), ואת ספרו 'חק יעקב' חיבר לפני בואו אליהן, בישבו בקהילת פראג. על כל פנים בדורו לא היתה להוראה זו השפעה של ממש על קהילות גרמניה.

הצדקה מקורית להנהגה חדשה זו, ולא מטעם 'תמימות', יש בפיו של רבי שמעון סופר בעל 'התעוררות תשובה' (תר"י-תש"ד):

לעניות דעתי מטעם זה יש לזיז להמתין בתפלת ערבית עד צאת הכוכבים, כי עכשיו נהגו גם רבים מבעלי בתים הפשוטים לנער כל הלילה [ללמוד תיקון ליל שבועות], וכבר התעורר ה'מגן אברהם' שם בסימן תצ"ד **שיזיהו לקרות קריאת שמע תחלת הלילה כיון שאין קורין קריאת שמע על מטה**, ובקריאת שמע של בית הכנסת לא יצאו, כדאיתא בסימן רל"ה [שאם קרא קודם צאת הכוכבים צריך לחזור ולקרוא אותה בלילה], וכיון שהמוני עם אינם יודעים מדברי ה'מגן אברהם' אלו, לכן ימתינו בתפלה עד צאת הכוכבים כדי שיצאו בקריאת שמע. הגם שבתיקון שאומרים בלילה אומרים פרשת קריאת שמע ומזכירין יציאת מצרים, מכל מקום הם אינן מתכוונים לשם מצוה לצאת בזה, ואין פסקין שמצות צריכות כונה, כדאיתא בסימן ס' סעיף ד'.⁷⁸

גם הרב מפוניבז', רבי יוסף שלמה כהנמן (תרמ"ו-תשכ"ט), ביקש על פי המנהג "להיות ניעורים כל הלילה בחג השבועות... לתת טעם נוסף להוראת ה"יז' שלא יתפללו ערבית בכניסת ליל יום טוב שבועות עד צאת הכוכבים, דהיינו כדי לצאת ידי חובת קריאת שמע בלילה, מכיון שלא יקראו הפעם קריאת שמע על המיטה,

---

תחלה, משמע שהוא דבק לדלעיל, משמע שצריך שיאמר כן. דאם יהיה כוונת מהרי"ל על זה כמו שכתבת, הוי ליה לכתוב גם כן סוף הלכות ראש השנה: 'ולמחרתו צום גדליה'. אלא ודאי שכוונת מהרי"ל שצריך שיאמר כן בשעת ספירה. ומה ששאלת טעם הדבר, נראה לי שהטעם הוא כפשוטו, שהרי כתבו האחרונים שבלי ראשון של שבועות לא יאכל ויקדש עד הלילה, שצריך שיהא 'שבעה שבועות תמימות תהיינה', לכך אומרים כן להראות שכל יום המחרת שייך לימי הספירה, ואז הם 'תמימות'. הסבר ה'חק יעקב' במהרי"ל על פי חומרת השלי"ה, לא התקבל על דעת האחרונים, וכפי שהעיר בשערי תשובה, סי' תפ"ט ס"ק י', שזהו "לשון ילקוטי מהרי"ל", שכתב כן כדרך המנהגים, שכך הוא הענין שיום מ"ט הוא ערב שבועות, אבל לא שיאמר כן בשעת ספירה. נוסח ספירה כזה לא פשט בתפוצות ישראל, לא בקהילות אשכנז שראו במהרי"ל את גדול הפוסקים שלהם, ולא בארצות אחרות. "כן עמא דבר שאין אומרים זה כלל" (שערי תשובה, שם). אף בעל 'חק יעקב' עצמו לא היה משוכנע באמיתות ביאורו במהרי"ל, שכן העיר תוך דבריו שאפשר "יהיה דברי מהרי"ל כפשוטו". יתירה מזאת, בכתבי יד אחדים של 'ספר מהרי"ל' שלא היו לעיני ה'חק יעקב', לא מופיע משפט זה – "ולמחרתו הוא ערב שבועות" – כלל ועיקר, לא כתוספת ביאור ובדאי שלא כתוספת לנוסח הספירה. ראה ספר מהרי"ל, מהד' מכון ירושלים, תשמ"ט, עמ' קנא, הע' 8.

⁷⁸ שו"ת התעוררות תשובה, ח"ב, סי' נ"ו. וכן כתב שם בסי' קמ"ז.

ובקריאת שמע של בית הכנסת לא יצאו כדאיתא בשולחן ערוך סימן רל"ה סעיף ב"י.⁷⁹

כשלעצמו החשש של שכחת קריאת שמע בלילה, אינו מחייב את איחור תפילת ערבית עד הלילה, ויש שהציעו להתמודד עם בעיה זו באמצעות תזכורת לקהל, בלי לעכבו, כפי שכתב רבי אריה ליב מפוזנא בעל 'כתבי הקדוש' (תצ"ז): "ראיתי לרשום בכתב אמת ולהיות לזכרון, למי שנעור כל הלילה, **שיראה לקרות קריאת שמע דערבית בזמנו בצאת הכוכבים**. ואם איחר – יקרא בלילה. דהא טעם קריאת שמע שעל מיטתו הוא מטעם דקריאת שמע שקורין בעוד יום אינו מן המובחר לצאת בו, וכדאיתא בפוסקים. ועכשיו שנתפשט המנהג בליל שבועות וליל הושענא רבה שניעורין בלילה, ראוי להזהיר על זה ולדרוש ברבים".⁸⁰

עירעור על המתנה לערבית עד צאת הכוכבים

גיסו של ה'חק יעקב', רבי אליהו שפירא מפראג בעל 'אליה רבה' (ת"ך-תע"ב), הסכים לחומרתו המתונה של השל"ה שלא לקדש על היין מבעוד יום, אך התקשה להבין את חומרתו הנוספת של הט"ז: "בבית ממתנין לקדש עד הלילה, דבעינן ז' שבועות; וט"ז כתב מאחרין להתחיל ערבית, וכוליה, **וצריך עיון**".⁸¹ מחמת מעמדו המרכזי של רבי אברהם גומבינר בעל 'מגן אברהם' (שצ"ז-תמ"ג) בפסיקת ההלכה, ביקשו האחרונים לדעת להיכן נטתה דעתו בסוגיא זו. רבי שמואל הלוי קעלין בעל 'מחצית השקל' (תקס"ז) סבר שהמג"א הוא מן המקילים, והוכיח זאת מהעובדה שהזכיר בספרו אך את חומרת השל"ה, לפיה "בליל שבועות אין מקדשין על הכוס, עד צאת הכוכבים",⁸² ולא ציין את ההוראה המחמירה יותר לפיה אין מתפללים ערבית עד הלילה. לפיכך הסיק ה'מחצית השקל' שהכרעת המג"א היא "דערבית רשאי להתפלל מבעוד יום".⁸³ כך אכן דייק רבי יוסף תאומים בעל 'פרי מגדים' (תפ"ז-תקנ"ב) מדברי המג"א: "ליל א' שבועות אין מקדשין על הכוס עד שיהא צאת הכוכבים, דבעינן 'תמימות', ומשמע תפילת ערבית אין ממתנין עד הלילה".⁸⁴

⁷⁹ ר"א סורסקי, הרב מפוניבז', בני ברק תשנ"ט, ח"א, עמ' רא.

⁸⁰ כתבי הקדוש, בני ברק תש"ן, עמ' לט, סעיף א'.

⁸¹ אליה רבה, סי' תצ"ד ס"ק ג'.

⁸² מג"א ריש סי' תצ"ד.

⁸³ מחצית השקל, סי' תצ"ד.

⁸⁴ קונטרס נועם מגדים, ה' קידוש אות ט' (מונקאטש תר"ע, דף כג ע"ב). על דברי הפמ"ג תהא רד"צ קימל, בית הלוי על נועם מגדים, מונקאטש תר"ע, דף כג ע"ב, הע' קב: "תימה שלא זכר שם מדברי הט"ז". יתירה מזאת תמוה שבפרי מגדים, משבצות זהב, סי' תצ"ד ד"ה מאחרין, הביא הפמ"ג במפורש את חומרת הט"ז.

בפירוש כתב זאת חתן ה'מגן אברהם', רבי משה יקותיאל קופמן כהן בעל 'חקי חיים'. כאשר ערך "דינים מחודשים מפוסקים אחרונים", הביא את מסקנת ההלכה, כי "בליל שבועות אין מקדשין על הכוס עד צאת הכוכבים, דכתיב: 'תמימות תהיינה'".⁸⁵ למרות שבספרו הביא ה'חקי חיים' חומרות אחרות של ה"ט", נמנע מלהזכיר את חומרתו זו להמתין לתפילת ערבית עד צאת הכוכבים.

התעלמותו המוחלטת של ה'מגן אברהם' מחומרתו של ה"ט" ניכרת גם בהוראה נוספת שלו בענין ליל שבועות: "צריך לקרות קריאת שמע אחר צאת הכוכבים, כיון שאין קורא על מטתו".⁸⁶ הצורך הזה – אשר לפי המג"א הוא צורך של כלל המתפללים – לקרוא שוב קריאת שמע בפני עצמה, קיים רק לפי המנהג להתפלל ערבית מבעוד יום. על דיוק זה במג"א עמד נושא כליו הגדול ה'מחצית השקל': "כן מוכח ממה שכתב אחרי זה דצריך לומר קריאת שמע אחר צאת הכוכבים, כיון שאינו קורא על מטתו".⁸⁷

למרבה ההפתעה לא רק במג"א דייקו שאין הוא מקבל את חומרת ה"ט" להמתין בתפילת ערבית עד צאת הכוכבים, אלא יש שדייקו בדברי ה"ט" שהוא עצמו אינו סבור שיש להמתין עד לילה. רבי זאב וואלף טורבאוויץ בעל 'זיו משנה' (תר"ו-?), טען שיש טעות בהבנת הנקרא של דברי ה"ט" הידועים, לפיהם "מאחרין להתחיל ערבית בכניסת שבועות". לדעתו בדברים אלה הסכים ה"ט" לשיטת ר"י פולק והשל"ה, לעכב רק את הקידוש לצאת הכוכבים, אלא שלשם כך ראוי להתחיל את תפילת ערבית בשעה מאוחרת באופן שיגיעו המתפללים לבתייהם בזמן צאת הכוכבים, "דהרי ה"ט" לא הזכיר בלשונו: 'צאת הכוכבים' כלל, אלא אמר רק 'מאחרין להתפלל ערבית'... שמאחרין להתפלל אחר פלג המנחה ואחר שקיעת החמה... ולפי זה אתיין דברי ה"ט" כדברי המג"א, שרק בקידוש צריך להמתין עד צאת הכוכבים".⁸⁸

בספר הליקוטים 'חמדת ימים', מובאת דעת אחד החכמים שביטל מכל וכל את הצורך להחמיר ולהמתין עד לילה גם על תפילת ערבית:

⁸⁵ חקי חיים, סדילקאב תקצ"ה, דף קיא ע"א, הגהות להלכות באות שי"ן.

⁸⁶ מגן אברהם, ריש סי' תצ"ד.

⁸⁷ מחצית השקל, סי' תצ"ד.

⁸⁸ שו"ת תפארת זיו, או"ח, סי' כ', ד"ה בדבר. בכך יישב את הסתירה שהעלה בפניו רבי אליהו דוד רבינוביץ-תאומים האדר"ת, בדברי הבאר היטב, שהביא בסי' תצ"ד ס"ק א', את חומרת "האחרונים, שמאחרין להתפלל ערבית בכניסת השבועות", כדעת ה"ט", ומאידך הורה שם בס"ק ז', "דצריך לקרות קריאת שמע אחר צאת הכוכבים". הרי אם מאחרים את תפילת ערבית עד לעת צאת הכוכבים, ממילא גם פרשיות שמע נקראות בזמן, ואין צורך לקראן שנית? תמיהה זו מיושבת לפי ההסבר שלו שגם ה"ט" עצמו מסכים להתפלל ערבית לפני צאת הכוכבים.

צריך להוסיף מחול על הקודש בכל יום טוב. ומורי זלה"ה היה מערער על המדקדקים לאחר תפלה של שבועות עד צאת הכוכבים, והיה טעמם משום דבענין שבעה שבתות תמימות, ואם יתפללו ערבית מבעוד יום מגרעות נתן ממ"ט ימי הספירה, וגומר, והוא זכרונו לברכה היה אומר, **כי זה לא נאמר אלא לענין קידוש וסעודת יום טוב**, דצריך אחר ערבית להמתין מלקדש עד צאת הכוכבים מהטעם הנזכר, אך מה שמוסיפים ומתחילין ערבית מבעוד יום, אין בכך כלום, כשאר ימים טובים אחרים שמוסיפים מבעוד יום, וגומר, אכן יזהרו לקרות קריאת שמע אחר ערבית בזמנה, הואיל ואינם קוראים קריאת שמע על מטתם בלילה הזאת ונעורים כל הלילה.⁸⁹

יש מהאחרונים שהביאו את הדברים הללו כהכרעה בסוגיית זמני ליל שבועות,⁹⁰ אך יש שהתנגדו באופן חריף ביותר לשימוש בספר 'חמדת ימים' ולהסתמכות עליו, בחשד שמחברו היה נביא השקר נתן העזתי.⁹¹ ראש וראשון להם היה רבי יעקב ישראל עמדין בעל 'שאלת יעב"ץ' (תני"ח-תקל"ו),⁹² אך בענין זה הביע דעה דומה לגמרי:

יש אומרים שמאחרין להתפלל עד שחשכה, והוא **דקדוק קלוש מחודש מהאחרונים**. ומי שמקדים להתפלל בשיעור שמוסיפין מחול על הקודש, הרי זה זריז ונשכר בקיום מצוה, ומתקיים זה וזה בידו, כי מכל מקום בעוד שמתפללין כבר הוא לילה. ועיקר **הקפידא, למאן דחש לה**, היא שלא לאכול קודם הלילה.⁹³

ואכן סיעה של גדולי הפוסקים האחרונים הביאו בספריהם את החומרא הראשונה של הש"ה, להמתין בעשיית קידוש עד רדת הלילה, בלא החומרא הנוספת המיוחסת לט"ז, להמתין גם בתפילת ערבית, עליה נמנים רבי חיים ב"ר ישראל בנבנישתי בעל 'כנסת הגדולה' החבי"ב (שס"ג-תל"ג),⁹⁴ רבי חזקיה די

⁸⁹ חמדת ימים, פרק ב' של שבועות, דף נב ע"ב. אך ראה שיטה לאחד מן הראשונים, בתוך: שיח תפלה – לזכרו של בן עליה הבה"ח חיים שמואל טשזנר ז"ל, ירושלים תשנ"ט, עמ' קיב: "אדם הנעור בלילה, מכל מקום זקוק הוא להתפלל קרית שמע על מיטתו".

⁹⁰ ר"י כנאפו, זך ונקי, ירושלים תשמ"ז, עמ' רעה-רעו.

⁹¹ ראה עליו בספרי 'משיחי השקר ומתנגדיהם', בני ברק תשמ"ט, פרק י"ד.

⁹² עיי' תורת הקנאות, [אלטונא תקי"ב], דף עא ע"ב; קיצור ציצת נובל צבי, מהדי אלטונא תקי"ב, דף נח ע"ב; שאלת יעב"ץ, ח"ב, סי' פ"ג, קכ"ד; בירת מגדל עוז, דפי' זיטומיר תרל"ד, עמ' 254; שבירת לוחות האון, [אלטונא] תקט"ז, דפי' מה-מו.

⁹³ סידור שערי שמים, אלטונא תקי"ז, דף סג ע"ב.

⁹⁴ שיערי כנסת הגדולה, סי' תצ"ד סעיף א'.

סילוא בעל 'פרי חדש' (תני"ט-תנ"ח),⁹⁵ רבי יוסף ב"ר אברהם מולכו בעל 'שלחן גבוה' (תני"ע-?),⁹⁶ רבי זכריה סימנר בעל 'ספר זכירה' (תני"ע-),⁹⁷ רבי יוסף משה ברסלאו אב"ד באמברג בעל 'חק יוסף' (תק"י"ב),⁹⁸ רבי יחיאל מיכל עפשטיין בעל 'ערוך השלחן' (תקפ"ט-תרס"ח),⁹⁹ רבי יוסף חיים מבגדאד בעל 'בן איש חי' (תקצ"ב-תרס"ט)¹⁰⁰ ורבי יעקב חיים סופר בעל 'כף החיים' (תרצ"ט).¹⁰¹

התפשטות ההמתנה על ערבית עד לילה

אולם יותר ויותר פוסקים הביאו את הוראת ה"ז להמתין עד לילה בטרם מתפללים ערבית בראשון של שבועות, ביניהם רבי יהודה אשכנזי מטיקטין בעל 'באר היטב' (תק"ח),¹⁰² רבי שלמה זלמן מירקש ממיר בעל 'שלחן שלמה' (-) תקל"ה),¹⁰³ רבי יוסף תאומים בעל 'פרי מגדים' (תפ"ז-תקנ"ב),¹⁰⁴ רבי שניאור זלמן מליאדי בעל 'היתניא' (תק"ו-תקע"ג),¹⁰⁵ רבי שלמה גאנצפריד בעל 'קיצור שולחן ערוך' (תקס"ד-תרמ"ו),¹⁰⁶ רבי ישראל מאיר הכהן בעל 'משנה ברורה' (תקצ"ח-תרצ"ג)¹⁰⁷ ואחרים,¹⁰⁸ ובודאי היתה לכך השפעה בקהילות רבות, בעיקר באלה שמנהגן מנהג פולין.

רבי אריה ליב מפוזנא בעל 'כתבי הקדוש' (-תצ"ז) העיד כי בימיו תפילת ערבית "בשבועות, הוא בזמנו, על ידי שמאחרין בתפילת מעריב מטעם 'תמימות תהינה'".¹⁰⁹ בקובץ המנהגים של קהילת ברסלאו שהופיע בשנת תקצ"ג, נאמר כי "בליל הראשונה של שבועות מאחרין להתפלל מעריב עד הלילה".¹¹⁰ אף בגרוזיה

-
- 95 פרי חדש, סי' תצ"ד.
96 שלחן גבוה, או"ח, סי' תצ"ד סעיף א'.
97 ר"ז סימנר, ספר זכירה, ווילהרמסדארף תפ"ט, דף נז ע"ב.
98 חק יוסף, סי' תצ"ד סעיף א'.
99 ערוך השלחן, או"ח, סי' תצ"ד סעיף ג'.
100 בן איש חי, שנה א', פ' במדבר, סעיף ב'.
101 כף החיים, או"ח, סי' תצ"ד סעיף ב'.
102 באר היטב, סי' תצ"ד ס"ק א'.
103 שלחן שלמה, סי' תצ"ד ס"ק א'.
104 פרי מגדים, משבצות זהב, סי' תצ"ד ד"ה מאחרין.
105 שו"ע הרב, או"ח, סי' תצ"ד סעיף ב'.
106 קצור שולחן ערוך, סי' ק"כ סעיף י"א.
107 משנה ברורה, סי' תצ"ד ס"ק א'.
108 רש"י שיק, סדור המנהגים, ח"א, מונקאטש תר"ם, דף פב ע"א.
109 כתבי הקדוש, בני ברק תש"ן, עמ' לט, סעיף א'.
110 ר"ז גינסבערג הכהן, דיני ומנהגי בהכ"נ, ברעסלויא תקצ"ג, עמ' 12.

הרחוקה התקבל המנהג שבחג "שבועות תפילת ערבית מאחרים עד לאחר צאת הכוכבים".¹¹¹

בתקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה כבר רווח בקהילות אחדות באשכנז להמתין גם עם תפילת ערבית של ליל שבועות עד לילה ממש,¹¹² ורבי מנחם גוטליב מהאנובר בעל 'דרכי נועם' הביא בשנת תרנ"ו כדבר פשוט ש"מאחרין תפלת ערבית ליל ראשון, משום 'שבע שבתות תמימות'".¹¹³ רבי אביגדור אונא ממאנהיים בעל 'עתים למשנה' (תרס"ד-תשמ"ב), מסר כי בעת האחרונה, "בליל שבועות מאחרים ומתפללים מעריב רק עם רדת הלילה, גם בקהילות שכן נוהגים להקדים בדרך כלל את תפילות קבלת שבת ויום טוב לפני לילה – משום 'שבע שבתות תמימות'. במקום שאי אפשר לעשות כן, כגון בארצות הצפוניות שבהן הלילה מתחיל בשעה מאוחרת ביותר, מאחרים לפחות קידוש וסעודה עד רדת לילה".¹¹⁴

בקהילת 'עדת ישראל' בברלין על סף השואה כבר התקבל ש"בערב שבועות מתפללים מנחה כמו חצי שעה קודם צאת הכוכבים, ושוהין ומתפללים מעריב בזמנו".¹¹⁵

גם רבי שבתי לויסון מליאווארדן שבהולנד מוסר על תקופה זו: "בליל שבועות התחילו להתפלל מעריב בתחלת הלילה".¹¹⁶ כמו כן בדור האחרון נהגו בבית הכנסת הגדול של אמסטרדם להתחיל ערבית רק בצאת הכוכבים,¹¹⁷ וכיום נוהגים כך בקהילת האג.¹¹⁸

ערבית מבעוד יום בדורות האחרונים

ההתפשטות הרבה של המנהג המיוחס לט"ז, להתחיל תפילת ערבית של ליל שבועות רק עם רדת הלילה, נעצר על פתחיהן של קהילות רבות בארצות שונות באירופה.

¹¹¹ ר"א חדד, 'ממנהגיהם של יהודי גרוזיה', בתוך: ר"א וסרטייל (עורך), ילקוט מנהגים, מהד' ירושלים תשנ"ו, עמ' 256.

¹¹² ר' ישראל ויעזען, תפלה לעני והוא סדור תפלת ישראל – עם הערות מועילות ודינים ומנהגים לכל השנה, אוסטרודה-האנובר תרס"ו, ח"ג, עמ' 12.

¹¹³ ר"מ גוטליב, דרכי נועם, הנובר תרנ"ו, פרק רל"א דיבור ה'.

¹¹⁴ ר"א אונא, ממנהגי יהדות אשכנז, ירושלים תשל"ז, פרק ג' סימן י"ד סעיף 2.

¹¹⁵ מנהגי ביהכ"נ דקהל עדת ישראל פה בערלין, ברלין תרח"ץ, עמ' טו.

¹¹⁶ ר"ש לויסון, 'מנהגי ק"ק האג' (כתב יד).

¹¹⁷ ר"י ברילמן, מנהגי אמסטרדם, ירושלים תשס"ב, עמ' סב.

¹¹⁸ רפ"א מייערס, שו"ת נחלת פנחס, ח"ב, עמ' קפט (השלמה לסי' י"ג).

בקהילות חשובות באוסטרו-הונגריה כמו "בק"ק ראאב, היו מתפללים גם ליל א' דשבעות קודם לילה, והרב היה מכריז שלא ישכחו לאמר קריאת שמע בבית רק קידוש עשו בלילה".¹¹⁹

כך גם בק"ק 'עדת ישראל' בווינה (שיף שולי) ואף בבית המדרש של חברת הש"ס שם "בליל א' של שבועות התפללו ערבית לפני צאת הכוכבים".¹²⁰ בקהלת 'תורה עץ חיים' בצפון לונדון, הממשיכה את מנהגי קודמתה בווינה, נוהגים גם בימינו שבליל ראשון של שבועות "מתפללין תפילת מעריב מבעוד יום".¹²¹ גם בקהילת פישטיאן בסלובקיה, לפי עדות רב הקהילה רבי ישכר שלמה טייכטהאל בעל 'משנה שכיר' (תרמ"ה-תש"ה), בליל שבועות היו "מתפללין ערבית כמו בשאר הימים טובים" מבעוד יום, ורק "בקידוש ממתניין".¹²² הנהגה זו רווחת בעיקר בקהילות אשכנז וממשיכות דרכן בימינו. עד העת האחרונה בקהילות הקטנות בדרום גרמניה הסתפקו בדרך כלל בעיכוב הקידוש בבית ולא איחרו את תפילת ערבית.¹²³

כך נקבע בספר 'עולם התפילות' של רבי אליהו מונק אב"ד אנסבאך ו'עדת יראים' בפריז (תר"ס-תש"ס): "נוהגים לקדש על היין בלילה הראשון רק אחר צאת הכוכבים... **ויש אומרים** להתחיל תפילת ערבית רק אחרי צאת הכוכבים".¹²⁴ הרי שנקט לעיקר את המנהג להקדים תפילת ערבית מבעוד יום.

כמו כן במנהגי לוצערן שבשווייץ שהופיעו בשנת תש"ו, אנו מוצאים את ההנחיה להתחיל ערבית של ליל שבועות בערך שעה אחת קודם הלילה".¹²⁵ כמוהם נוהגים אחיהם ב'קהל עדת ישורון' בציריך, להקדים ערבית בליל שבועות מבעוד יום, ובמירווח זמן שמאפשר לעשות קידוש בלילה, עם שוב המתפללים הביתה.¹²⁶

גם בקהילת בני אשכנז 'עץ חיים' בשטראסבורג שבעלזאס מתפללים ערבית של ליל שבועות מבעוד יום כבכל שבת.¹²⁷

¹¹⁹ ריט"ל ראקאו, זכר זאת ליעקב, לונדון תשנ"ה, עמ' רכ.

¹²⁰ ר"י בוימגארטן, פרדס יוסף, לונדון תשט"ז, עמ' כ. ושם נאמר כי רב בית המדרש רבי יוסף בוימגארטן אחז במנהג הישן הזה "כי לא רצה לאחר תפלת מנחה ומצד אחר לא רצה שיפסיקו בדברים בטלים בין מנחה למעריב".

¹²¹ קובץ מכתבים מגדולי מדינת הגר, קובץ ה', לונדון תשנ"ה, עמ' לט.

¹²² שו"ת משנה שכיר, או"ח, ח"ב, סי' קל"ד סעיף ג'.

¹²³ H. Mandelbaum, Jewish life in the Village Communities of Southern Germany, Jerusalem 1985, p. 62

¹²⁴ ר"א מונק, עולם התפילות, מהדורה עברית, ח"ב, ירושלים תשמ"ג, עמ' קעב.

¹²⁵ Gebets-Ordnung in der Synagoge der juedischen Gemeinde Luzern, Luzern 1946

¹²⁶ נמסר לי על ידי הרה"ג ר' יצחק זאב ברנדייס שליט"א.

¹²⁷ מפי הרב יוחנן וולף שליט"א.

בקהילת 'בית המדרש גולדרס גרין', שהיא במידה רבה יורשת מנהגי 'עדת ישראל' בברלין, עשו פשרה בענין זה והנהיגו שתי תפילות ערבית, אחת מבעוד יום ואחת אחר צאת הכוכבים.¹²⁸

ברם, בקהילת 'מחזיקי הדת' בקופנהאגן מקובל מאז היוסדה עד ימינו, "לא לחכות ליל א' של שבועות עד צאת הכוכבים, אלא מתפללים מעריב אחרי פלג המנחה".¹²⁹

בקהילות רוטרדם ואוטרכט שבהולנד נהגו להתפלל ערבית בפלג המנחה ואף לקדש על היין קודם חשיכה,¹³⁰ וכן באמשטרדם יש שמתפללים בערב שבועות מבעוד יום כבכל ערב שבת.¹³¹

ביוהאנסבורג שבדרום אפריקה, אף שחג השבועות חל בעונת החורף כשהימים קצרים הם, נוהגים בקהילת 'עדת ישורון' להתפלל ערבית לפני צאת הכוכבים, כנהוג בכל יום טוב.¹³²

עוד היום נהוג ב'קהל עדת ישורון' בווינגטון-הייטס שבניו-יורק, לקבל את יום טוב בתפילת ערבית כשעה לפני צאת הכוכבים.¹³³ זאת על פי הוראת רבה ומייסדה של 'עדת ישורון' רבי לוי יוסף ברויאר (תרמ"ב-תש"ס): "שבועות... קבלת יו"ט כשעה לפני לילה".¹³⁴

סיכום

מימות רבותינו הראשונים ולמעלה בקודש נהגו בתפוצות האשכנזים בכל אתר **להקדים ערבית** בימי חול, בשבתות וימים טובים ואף לקדש על הכוס מבעוד יום. בכניסת ליל שבועות התקבל בתקופה מאוחרת המנהג לאחר את כניסת היום בעשיית הקידוש או אף בתפילת ערבית. הנהגה זו בכניסת שבועות נתחדשה בפולין. תחילה היו בה שהנהיגו להמתין בעשיית קידוש בליל ראשון של שבועות עד לצאת הכוכבים, מטעם שאם יקדש קודם הלילה, יחסר מעט מיום האחרון של מ"ט ימי הספירה, ויש למנוע זאת כדי לא לפגוע במצוה של "שבע שבתות תמימות תהיינה". את הפירסום הגדול לחומרא זו עשה השל"ה, בחיבורו 'שני לוחות הברית', כמאה שנים אחר שנתחדשה על ידי רבי יעקב פולק, אך קהילות באשכנז

¹²⁸ דינים ומנהגים של ק"ק וביהמ"ד גולדרס גרין, לונדון תשי"ט, עמ' טז-יז.

¹²⁹ הרב מאיר אפרים וינקלר, 'בירורי דברים בנידון: מעריב – קידוש ליל חג השבועות', תדפיס במכונת כתיבה, בהפצה פנימית, ירושלים תשנ"ט, עמ' 3.

¹³⁰ ר"ר אייפרס, שו"ת ושב ורפא, ח"א, סי' כ"ג ד"ה דהנה.

¹³¹ רפ"א מייערס, שו"ת נחלת פנחס, ח"א, סי' ל"ג ד"ה והעולה.

¹³² מפי הרה"ג ר' יוסף זלצר שליט"א, אב"ד הקהילה.

¹³³ מנהגי ישורון: לקוט מנהגים של ק"ק קהל עדת ישורון נוא יארק, תשמ"ח (אנגלית), עמ' 16.

¹³⁴ מנהגי בית הכנסת בכתב ידו של מוהר"ר לוי יוסף ברויאר עבור ק"ק עדת ישורון ניו יורק, מתורגם מכתה"י הגרמני.

בעת ההיא, בראשן וורמיישא ופראנקפורט דמיין לא קיבלוה, מפני שאינה נזכרת בגמרא ובפוסקים הראשונים, ואין זה מקובל ללמוד הלכות מן הפוסקים גרידא. אמנם יש מן הראשונים שהקפידו לספור את ספירת העומר מידי לילה סמוך לחשכה, משום 'תמימות'. אך מן האחרונים היו שהסבירו כי הסופר ספירת העומר קודם חשכה ביום ראשון לעומר, יכול אף לקדש את יום החמישים מבעוד יום קודם חשכה, ולא עוד אלא שהקפדה על 'תמימות' בתחילת הספירה, היינו יום ראשון לעומר, עדיפה על המתנה לצאת הכוכבים בליל שבועות. אחרונים אחרים הצביעו על העובדה שאין סופרים את יום ראשון לעומר מיד בתחילת ליל שני של פסח, שהרי מוסיפים לקדשת יום א' של פסח מהחולין של ליל ב', אם כן אין היום הראשון לעומר נחשב למלא, וכבר בתחילת מצוות הספירה נחסר ב'תמימות' של ימי העומר. וכיון שאי אפשר להגיע ל'תמימות' בהתחלה, לא ראו טעם להקפיד על תמימות בסוף. טענה נוספת העלו האחרונים על מידת התועלת שבאיחור ערבית וקידוש בכניסת ליל שבועות, והיא שלא ניתן באמת לאחר את קבלת יום טוב עד תום יום המ"ט של הספירה, מפני שקבלת יום טוב של שבועות בכל מקרה אינה נעשית בלילה, אלא מבעוד יום, מדין התורה של תוספת יום טוב, ובמצב זה ממילא מתקצר ונפקע יום המ"ט על כל דיניו והלכותיו, וגם נסתיימו באופן מלא כל ימי הספירה. למרות סברות אלה שחזקו את ידי הדבקים במסורת אבותיהם הקדומה, השפיע לבסוף ספרו של השל"ה על מנהגי הציבור להמתין בעשיית קידוש של ליל שבועות עד צאת הכוכבים, ומנהגו פשט במזרח אירופה ותפוצות הספרדים. אף באשכנז נודעה שיטה זו במרוצת הזמן, ובדורות האחרונים התקבלה בה כמנהג רשמי בקהילות שונות. בכך עדיין לא נעצרה השתלשלות העניינים. בדורות האחרונים נפוץ, על פי ה"ט"ז, בקהילות רבות באירופה להמתין לא רק עם עשיית קידוש אלא גם עם **תפילת ערבית** של כניסת ליל שבועות עד צאת הכוכבים. חידוש נוסף זה זכה לתמיכה מוגבלת בעולם ההלכה, וכמה מגדולי האחרונים התעלמו ממנו. להוראה זו אכן לא היתה השפעה של ממש על קהילות גרמניה. בתקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה כבר רווח בקהילות אחדות באשכנז להמתין גם עם תפילת ערבית של ליל שבועות עד לילה ממש. אך עד הדור האחרון, בקהילות חשובות באוסטרו-הונגריה, ובמרבית קהילות אשכנז וממשיכות דרכן בימינו, הסתפקו בעיכוב הקידוש בבית ולא איחרו את תפילת ערבית. הן המקדימים והן המאחרים, כל עוד לבם לשמים, עושים רצונו של מקום, כדברי רבי יוסף יוזפא האן נירלינגן מפראנקפורט דמיין בעל 'יוסף אומץ' (ש"ל-).

שצ"ז) על מנהג ההמתנה בליל שבועות משום 'תמימות': "רחמנא לבא בעי, ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים".¹³⁵

אכן על חומרת ההמתנה לצאת הכוכבים בליל שבועות, התבטא בצער רבי שלמה זלמן אויערבך בעל 'מנחת שלמה' (תרי"ע-תשנ"ה): "בדין 'תמימות' של ספירת העומר מאוד מדקדקים, למרות שזה רק מרומז בפסוק, ואילו 'תמים' תהיה עם ד' אלקיך",¹³⁶ הינו פסוק שלם, ופחות מדקדקים בו".¹³⁷ את אותה השוואה עשה רבי ישכר שלמה טייכטהאל בעל 'משנה שכיר' (תרמ"ה-תש"ה), אלא שהוא העלה אותה בלשון תביעה: "עד שמדקדקים שלא יחסר מימי הספירה שיהיו תמימות בקידוש ותפלה, ידקדקו לעשות רצונו של מקום, ובזה יהיו 'תמימות' באמת כמו שאמרו חז"ל במדרש",¹³⁸ כפי ששנה רבי חייא: "שבע שבתות תמימות תהיינה", אימתי הן תמימות? בזמן שישראל עושין רצונו של מקום".¹³⁹

¹³⁵ יוסף אומץ, סי' תת"נ.

¹³⁶ דברים יח, יג.

¹³⁷ ר"נ סטפנסקי, ועלהו לא יבול, ירושלים תשנ"ט, סעיף 396.

¹³⁸ שו"ת משנה שכיר, או"ח, ח"ב, סי' קל"ד סעיף ג'.

¹³⁹ ויקרא רבה, פרשה כ"ח אות ג'.